

УДК 821.161.2-3.08

Наталія Сахарчук

АВТОКОМЕНТАР ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА «ОРФЕЙ ХРОНІЧНИЙ» ЯК ЧАСТИНА КОМПЛЕКСУ СУБ'ЄКТИВНО МЕМУАРНОЇ ПРОЗИ АВТОРА

Стаття присвячена автокоментарю під назвою «Орфей Хронічний», доданому письменником Ю. Андруховичем до роману «Дванадцять обручів», який вийшов друком 2003 року у видавництві «Критика». Дослідницька увага звернута на питому суб'єктивність цього тексту. Досліджено автобіографічні, самоіронічні та ліричні прояви авторського начала у творі. Робота прояснює місце автокоментаря «Орфей хронічний» у масиві автобіографічної та мемуарної прози Ю. Андруховича.

Ключові слова: автокоментар, авторська суб'єктивність, автобіографічність, постмодернізм, образ автора.

Статья посвящена автокомментарю под названием «Орфей хронический», прилагаемом писателем Ю. Андруховичем к роману «Двенадцать обручей», (Киев: «Критика», 2003). Исследовательское внимание обращено на предельную субъективность этого текста. Рассмотрены автобиографические, самоироничные и лирические проявления авторского начала в произведении. Работа проясняет место автокомментария «Орфей хронический» в массиве автобиографической и мемуарной прозы Ю. Андруховича.

Ключевые понятия: автокомментарий, авторская субъективность, автобиографичность, постмодернизм, образ автора.

The Article is devoted to the author's commentary «Chronic Orpheus» added by the writer Yuri Andrukhovych to the novel under the title «Twelve Hoops» (published in Kyiv, «Krytyka» in 2003). The searcher's attention is fixed on the specific textual subjectivity. Autobiographical, self-ironical and lyrical manifestations of the author's presence in the text of the novel are described here as well as the place of the author's commentary «Chronic Orpheus» among the others in the context of the autobiographical and memorial prose written by Yuri Andrukhovych is determined.

Key concepts: the author's commentary, the author's subjectivity, autobiographical, postmodernism, the image of the author.

Постановка наукової проблеми. Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роман Юрія Андруховича «Дванадцять обручів» уперше повністю вийшов друком 2003 року у видавництві «Критика», після кількох журнальних публікацій частинами. Як і решта романів автора, він отримав значну увагу читачів та критиків. Та, зважаючи на те, що в коло персонажів роману автор уводить шанованого українського поета Богдана-Ігоря Антонича, конструюючи йому цілісну фіктивну біографію, основне обговорення сконцентрувалося на правомірності чи блюзнірстві такого звертання до класики. Завдяки подібній грі цей роман посідає вагоме місце в низці авторських провокацій із розкриванням у текстах особистих моментів власної біографії, експериментами з нелітературною лексикою і карнавалізацією та навіть балаганізацією навколишньої дійсності. Кульмінацією полеміки навколо роману була промова Ігоря Калинця на врученні премії імені Богдана-Ігоря Антонича із гнівним засудженням потрактування Юрієм Андруховичем образу поета в романі. Чимала аудиторія підтримала подібне несприйняття твору, подальше ж критичне обговорення дійшло спільної думки щодо надмірної провокативності роману, викладеної, до прикладу, у статті Марка Павлишина [4] та багатьох інших.

Врешті до активного обговорення тексту долучився і сам автор. Він доповнив масив навколотекстового нарративу своїм коментарем, який вперше був опублікований у часописі «Критика» №9 за 2003 рік [2]. Отже, «спроба автокоментаря» (за авторським ігровим визначенням) «Орфей хронічний» не є відпочатковою частиною тексту роману «Дванадцять обручів». Він був написаний і опублікований уже після першого оприлюднення твору й увійшов до пізніших видань книги після першої публікації в журналі. У перевиданнях роману «Дванадцять обручів» коментар «Орфей хронічний» виконує роль авторської післямови.

Увагою до автокоментаря прикметна загалом не надто схвальна рецензія Ростислава Паранька [5]. У ній він твердить про невправність автора в реалізації серйозного задуму, за який той узявся, зокрема невідповідність змісту і форми («Тобто ідейно є спроба перейти до чогось глибшого, а от форма...» [5]) і саме автокоментар звинувачує у власних завищених очікуваннях від тексту («Та чи не забагато я покладаюся у своєму прочитанні на «автокоментар» Андруховича? Може, варто на якийсь час відкинути упереджене бачення, що склалося на підставі есею в «Критиці», й розглянути цей текст сам по собі, незалежно від здійснення чи нездійснення моїх очікувань щодо обіцяної «духовної мандрівки»?» [5]).

У контексті настільки палкої полеміки автокоментар уже не зміг іще збільшити обговорюваність тексту. Наукові дослідження у своїй більшості закономірно лишилися зосереджені на самому тексті роману, а «Орфей хронічний» лишається поза дослідницькою увагою.

Метою і завданнями цієї статті є дослідження тексту автокоментаря Юрія Андруховича «Орфей хронічний» з позиції реалізації в ньому суб'єктивно авторського начала, зіставлення його із текстом роману «Дванадцять обручів» та визначення належного йому місця в масиві суб'єктивної автобіографічної творчості Юрія Андруховича.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Помітною є наскрізна автобіографічність та навіть мемуарність чи псевдомемуарність значної частини прози останнього десятиліття ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст., що входить до масиву актуальної літератури (послуговуємось усталеним визначенням, задекларованим «Малою українською енциклопедією актуальної літератури» [6]). Та й особистісність сучасної постмодерної прози сягає такої межі, що іноді знаходить своє втілення не тільки у власне художньому тексті, а й у специфічному жанровому вияві автокоментаря.

На момент написання «Дванадцяти обручів» та «Орфея хронічного» Ю. Андрухович не вдавався до власне мемуарного способу письма. Автобіографічний есей «Центрально-східна ревізія» є радше художнім осмисленням родинної історії. Вже пізніше письменник створив автобіографічний роман «Тамниці» та через ігрову діалогічну манеру подачі тексту не вважатимемо його всуціль особистісним. Тому відзначаємо небувало високий рівень авторської суб'єктивності саме в тексті, взятому до розгляду. Жанрова закономірність такої небувалої суб'єктивності в автокоментарі впливає із визначення Олени Медоренко: «художньо-документальний автокоментар – фрагментарний его-документ, який безпосередньо взаємодіє з мемуарним першотекстом і на його (та переважно в його) основі утворює нові відкриті для подальших до(в/пере)писань інтраметатекстові та сепаративні повідомлення автокомунітивного характеру, спрямовані на тлумачення, аналіз, критику, інтерпретацію та роздум автора над «Іншими» (часом, подіями, людьми тощо) та «Собою» (образом власного Alter Ego)» [4, с. 241].

Насамперед спробуємо визначити специфіку автокоментаря відносно художнього тексту та коментаря літературознавчого. Очевидно, що авторський коментар до тексту не можемо прирівнювати до літературознавчого дослідження, хоча автор у деяких моментах і береться аналізувати саме текст власного твору, та все ж він, певною мірою перебуваючи всередині все-тієї ж художньої правди, не береться руйнувати її аналізом, а навпаки – радше поширює.

Специфіку реалізації авторської суб'єктивності в жанрі автокоментаря визначає те, що тут вона знаходить свій вияв не в конкретних текстових елементах, а визначає всю текстову парадигму. Нарачія набуває есеїстичного характеру, поєднує в собі риси публіцистики, інтимізованого особистісного письма та літературознавчої (тобто наукової) манери викладу.

Тексту, взятому до розгляду (як і жанру автокоментаря загалом), властива стильова і жанрова еkleктика, популярність неоднозначних синкретичних структур, адже перебувають вони на стику фікційної, частково наукової, мемуарної літератури та епістолярію.

Продовжуючи тему еkleктики, про природу популярності жанру автокоментаря, та використання його Юрієм Андруховичем та іншими апологетами «станіславського феномену», можемо зазначити, що певною мірою її породила така особливість українського постмодернізму, як стик масової та елітарної літератури і, відповідно, мода на елітарність, чи інтелектуальність письма. В комплексі із загальною переускладненістю тексту це призвело до того, що письменник розуміє, що читачеві не вдасться розгорнути всі його інтертекстуальні, метафоричні чи авторемінісцентні конструкції. У такому випадку автору видається доцільним вдатися до коментування і певного розкодовування власного тексту. Водночас пишучи автокоментар, він отримує новий простір для самовираження й небаченої особистісності письма, не обмеженого ні стильовими рамками, ні сюжетною конструкцією. Крім того, в такій ситуації автор ще й формує в читача свій власний інтелектуалізований образ та постає творцем власного авторського міфу. Цінність саме авторського коментаря в інтерпретації тексту полягає в тому, що між творцем і читачем не стає «Інший» – проміжний коментатор, який через своє сприйняття (що теж не може бути позбавленим суб'єктивізму) стає третьою, ускладнюючою первинну суть тексту, ланкою в питоми дворівневій парадигмі «автор – реципієнт».

Та навіть якщо автор і вдається до аналізу власного тексту, все одно не можемо ототожнювати його з професійним літературознавчим коментарем, хоча б із позиції ширини читацької аудиторії, на яку він розрахований. Професійна критика зорієнтована на такого ж професійного реципієнта, тобто читача із високим рівнем філологічної компетенції. Авторський же коментар до тексту переважно зорієнтований на таке ж коло читачів, що й сам текст. У автокоментарі Юрія Андруховича стилістика написання автокоментаря близька до текстової і не вимагає більшої інтелектуальної потуги, ніж сам текст.

Приділимо певну увагу інтертекстуальності у тексті автокоментаря, здавалося б, прояву «чужого», а не авторського у тексті. В автокоментарі це «чуже», потрактоване автором, уже стає ключем до пояснення свідомості та світогляду самого автора. Найбільш поверхнево можемо сформулювати це так: якщо у тексті автор подає інтертекстуальні елементи, щоб розширити його асоціативні обшири, то в автокоментарі він конкретно вказує їх приналежність, але водночас викладає свої особисті читацькі

враження та асоціативні ряди, що й цікавить нас із позицій авторської суб'єктивності у тексті. Читацькі ж враження самого автора іноді досягають стану афектів, що підкреслює емоційну вразливість письменника, на якій наголошує Марія Крупа при дослідженні нею образу автора у курсі «Лінгвістичного аналізу художнього тексту» [3, с. 104].

Використовуючи запозичення, автор домагається не стільки розширення тексту шляхом асоціативності, скільки розкриття перед читачем власного світогляду через демонстрацію окремих його елементів, а часом і шляхів формування.

Суб'єктивність у автокоментарі спостерігаємо й тому, що тут присутнє не просто стирання кордонів між авторською особистістю та образом оповідача, а настанова на пряме авторське мовлення.

Зокрема особистісність письма помітна навіть на мовному рівні через часте вживання письменником слів на позначення власних емоційних станів, як-от: «соромно в цьому зізнаватись» [1, с. 321], «ревно заперечував», [1, с. 321], «уявив собі» [1, с. 322], «подумалося» [1, с. 322], які проступають із перших сторінок тексту.

У такому контексті більшого значення набувають тези, прямо виголошені автором у звертанні до читача, а не читацькі враження від тексту. Наприклад, ствердження політичних поглядів Юрія Андруховича в автокоментарі до «Дванадцяти обручів». Підтверджує це і слово «дослівно», вжите Юрієм Андруховичем при означенні ним мети написання автокоментаря. Він насамперед наголошує на автобіографічності цього тексту і вказує, що тут намагався вмістити «дослівно все, сталося зі мною впродовж останніх семи-восьми років» [1, с. 326]. Пізніше він сам же нівелює константу «все», вказуючи, що «вмістити ВСЬОГО неможливо» [1, с. 326], проте, знімаючи цей змістовий акцент, не здійснює жодних обмежень стосовно означення «дослівно», яке так і лишається для читача мірилом авторської інтенції на максимальну правдивість.

Автокоментар «Орфей хронічний» Юрія Андруховича виконаний у традиційній для жанру манері трактування інтертекстуальних натяків впереміш із автобіографічними ремінісценціями періоду написання основного тексту, але він може долучитися й до розуміння глибинних психологічних станів автора на момент написання роману та загалом розуміння особистості автора через часті тут яскраві прояви авторської суб'єктивності.

Прикметно, що якраз інтертекстуальністю у тексті цього автокоментаря і пожертвовано на користь значного біографізму та особистісності. Автокоментар Юрія Андруховича являє собою цикл із окремих есеїв, більшою чи меншою мірою незалежних один від одного. Це – тлумачення причин, що спонукали його до написання автокоментаря, автобіографічні ремінісценції, іноді психоаналітичного характеру, інтертекстуальні пласти, спроба осягнути головний образ усієї прозової творчості – образ Орфея, реконструкція самого міфу. На початку його помічаємо авторське підкреслення суб'єктивності написаного: «Це – не стільки нотатки на берегах, чи історія роману або хвороби, скільки спроба автокоментаря. З безумовним наголосом на авто. Себто коментар автора, зроблений передусім для себе самого» [1, с. 321]. Фразою «для себе самого» Юрій Андрухович декларує певну психоаналітичність жанру, яка проступатиме в тексті й надалі у намаганнях зрозуміти свої мотиви і самого себе і вилетіть в кінці кульмінаційною катарсисною фразою «То хто ж тоді... цей я?» [1, с. 333], запитальна форма якої дозволяє нам назвати «Спробу автокоментаря» спробою автопсихоаналізу.

Як бачимо, все тут сягає значної інтимності, і текст наскрізь особистісний та повний суб'єктивно-авторського. Юрій Андрухович у автокоментарі найперше розкриває внутрішні мотиви, що спонукають письменника до творчості. Спершу він обґрунтовує потребу вдатися до написання автокоментаря, пізніше описує передісторію створення самого роману «Дванадцять обручів», вказуючи на свої особистісні переживання, що спонукали його до праці над твором.

Юрій Андрухович у автокоментарі вдається до поширення інтертекстуальних обширів попереднього роману з метою ознайомлення чи долучення читача до власного світогляду. Якщо сам текст роману «Дванадцять обручів» повністю перегукувався із творчістю Богдана-Ігоря Антонича, то автокоментар просякнутий тісним зв'язком із творчістю іншого класика – Райнера-Марія Рільке. А основною точкою дотику тут є містичне обожнення цим поетом класичного образу Орфея, намаганням потрактування якого сповнений увесь текст.

Так Юрій Андрухович розкриває перед читачем підґрунтя такої сильної вітаїстичності образу Богдана-Ігоря Антонича у тексті. Розкриває свої психологічні мотиви на тлі автобіографічних переживань. Зізнається читачеві, що до потрактування Богдана-Ігоря Антонича як вічно сущого та навіть більше – вічно живого, прийшов, переживаючи й осмислюючи несподівану смерть друга. Юрій Андрухович у цьому моменті, як і практично в усьому тексті автокоментаря звертається до описання моментів власної біографії не стільки заради подієвості, як для того, щоб розкрити психічні стани, які він переживав чи то у процесі творення роману, чи то як поштовх до цього. Зокрема, якщо повернутись до вітаїстичного сприйняття Богдана-Ігоря Антонича, то мить, коли автор це усвідомив він трактує як «наймістичніше відчуття, що коли-небудь мені давалося: я зрозумів цілком ясно, що Антонич є (не зважаючи на констатовану медиками 60 років тому смерть)» [1, с. 323].

У суб'єктивній відвертості Юрій Андрухович зізнається читачеві у своєму майже нав'язливому захопленні горами, що й призвело його до написання роману, в якому, за авторським визначенням, «хоч як банально щось подібне проголошувати, але гори – головний герой цього роману» [1, с. 326], «Гори – це взагалі романотворчий чинник» [1, с. 326].

У тексті автокоментаря при описанні подій, які спонукали його почати працю над романом, чи відбувалися навколо у пору написання, Юрій Андрухович часто вдається до містики, пояснюючи весь комплекс подібних подій як єдність, що нерозривно пов'язана із текстом. Завдяки подібній манері викладу в автокоментарі можемо стверджувати, що повсякчасна містичність подієвості в романі не була зумисне створеною автором, а найімовірніше становила собою органічну частину його світогляду на момент роботи над текстом. У намаганні потрактувати нав'язливі образи Юрій Андрухович прагне осягнути мотиви такої органічності для себе метаобразу Орфея, який він тут прямо називає.

Ліричний струмись у автокоментарі проявляється через метафористику. Насамперед автор схильний до метафорування творчих процесів: «маленький миготливий курсор у чорній жакній порожнечі моніторного простору все-таки сприяє деякій миготливості думок» [1, с. 322]. Крім того, ліризм у Юрія Андруховича проявляється через загальний меланхолійний тон оповідної манери, високий рівень художності, образності письма.

Цікаво аналізувати автокоментар «Орфей хронічний» у комплексі не тільки із романом «Дванадцять обручів» та більш ранніми творами Юрія Андруховича, але й через призму певної часової відстані та в контексті його останніх мемуарних романів «Тасмниця» (2007) і «Лексикон інтимних міст» (2011). Виразними ознаками їх є автобіографічність та суб'єктивізація тексту, присутня і у тексті «Орфея хронічного». Структура текстів теж подібна. «Орфей хронічний», як і «Лексикон інтимних міст», побудований із коротких та розрізнених розділів, присвячених подіям або емоціям. Із «Тасмницею» текст зближує самоаналіз, намагання пояснити власні дії, творчі та душевні порухи і їх передумови. Мотив авторефлексії підсумовує останнє речення коментаря: «Але хто в такому разі цей єдиний у всьому вагоні пасажира, цей я?» [1, с. 333].

Висновки. Отже, можна твердити про значний рівень авторської суб'єктивності в автокоментарі «Орфей хронічний (спроба автокоментаря)» Юрія Андруховича до роману «Дванадцять обручів». У цьому тексті спостерігаємо більшу близькість до мемуарної літератури, ніж до традиційного посторієвального літературного коментаря. Має місце тут неабияка особистісність та значні вияви авторської суб'єктивності, передусім у інтимізованій розповіді, автобіографічних ремінісценціях, долученні читача до тасмниць та особливостей авторського світогляду.

Юрій Андрухович пояснює тут свої творчі мотиви, значення для нього роману і, зокрема, написання автокоментаря. В руслі психоаналізу очевидним є момент сублимації тривалого нервового напруження, пов'язаного із написанням роману, через процес писання автокоментаря, який стає джерелом катарсису.

У цьому автокоментарі реалізовано потяг до автобіографізму, притаманний творчості Юрія Андруховича, який не знайшов достатнього виходу в романі, що йому передував. «Дванадцять обручів» – це чи не єдиний роман письменника, герой якого не може бути ототожнений із автором, проте автор від власної особи говорить із читачем у «Спробі автокоментаря». «Орфей хронічний» прикметний зосередженням на образі автора тексту. Тут відбувається повернення вектора читацької уваги із оповідача на текстуального автора.

Читач роману «Дванадцять обручів» повинен бути звичним до стилю письма автора та адекватно сприймати його провокативність. Так і «Орфей хронічний. Спроба автокоментаря» адресується «своєму» читачу. Саме розуміння назви, і звертання у ній до образу Орфея потребує певної обізнаності у творчості письменника і загалом читацької компетентності.

Юрій Андрухович у притаманній для нього постмодерній грі долучається до обговорення роману «Дванадцять обручів» зокрема, та й своєї творчості загалом. Деякий аналіз мотивів власної творчості в автокоментарі є досить тезовим і скидається на ідеї або теми для подальших досліджень письма Юрія Андруховича. Вдаючись до жанру автокоментаря, автор розширює власні стилістичні рамки, дістає нагоду звернутися не лише до художнього письма, але й до мемуаристики, епістолярію, публіцистики чи наукового теоретизування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Ю. Андрухович. – К. : Критика, 2004. – 336 с.
2. Андрухович Ю. Орфей хронічний / Ю. Андрухович // Критика. – 2003. – № 9 (71). – С. 30–31.
3. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / Марія Крупа. – Тернопіль : Підручники&посібники, 2005. – 416 с.
4. Медоренко О. М. Співвідношення документального та художнього в жанрі сучасного автокоментаря кін. ХХ – поч. ХХІ ст. / О. М. Медоренко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 11. – С. 240–247.
4. Павлишин М. «Дванадцять обручів» Ю. Андруховича, або Туга за серединою / М. Павлишин // Сучасність. – 2004. – № 7–8. – С. 69–87.
5. Паранько Р. «Дванадцять обручів»: триумф чи променад голого короля? [Електронний ресурс] / Ростислав Паранько // «Молода Україна». – 2003. – Листопад. – № 5. – Режим доступу : <http://www.molodaukraina.org/printnews.asp?IdType=5&Id=544>.
6. Плерома. – Івано-Франківськ, 1998. – № 3 МУЕАЛ. «Повернення деміургів».